

Сергій Степаненко,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри економічної теорії НУДПСУ,

докторант Інституту проблем державного управління

та місцевого самоврядування НАДУ

Пріоритети безкризового суспільного відтворення: виробництво по демографічно обумовленому спектру потреб

Розглядаються питання, пов'язані з визначенням пріоритетів економічного розвитку суспільства. Проаналізовано різні погляди економістів на проблеми суспільного відтворення і причинно-наслідковий зв'язок виникнення економічних криз та кризового способу життя.

Ключові слова: економічні теорії, суспільне відтворення, виробництво, спектр потреб, економічні закони.

The questions related to determination of priorities of economic development of society are examined. The different looks of economic theories are analysed to the problems of public recreation and причинно-наслідковий connection of origin of economic crises and crisis way of life.

Key words: economic theories, public recreation, production, spectrum of necessities, economic laws.

Постановка проблеми. Аналіз економічних теорій суспільного відтворення через методологію сходження від абстрактного до конкретного чітко демонструє предметні та змістові акценти у розв'язанні суперечностей відтворення, які брали свого часу за основу ті чи інші наукові школи. Абсолютна більшість економічних течій акцентують увагу на теоретичній розвідці на рівні абстрактної конкретності - окремої фази суспільного відтворення, - не враховуючи цілісного діалектичного взаємозв'язку фаз виробництва і споживання на рівні дійсної конкретності. На базі часткових теоретичних розробок робиться узагальнюючий висновок щодо сталості розвитку всієї системи суспільного відтворення.

Мабуть, тому до цього часу жодна з економічних течій не дала суспільству концепції дійсно сталого і гармонійного суспільного відтворення. Світова фінансово-економічна криза в черговий раз свідчить про наявність загальнометодологічних вад у сучасній економічній науці. Досвід минулих років дає підстави з упевненістю констатувати, що вся неокласика, постнеокласика, сучасна ліберальна неокласика виявилися своєрідним теоретичним лабіринтом, який, зрештою, призводить до суспільних криз, є теоретичним свідченням краху кризового способу життя, аби не сказати: свідомим теоретичним ошуканством надто довірливої та некритично сприятливої аудиторії [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З цього приводу дуже вдало свого часу висловився лауреат Нобелівської премії в галузі економіки П.Самуельсон: "Економічна теорія перебуває на півдорозі між наукою і мистецтвом". Інший авторитет у галузі історії економічної думки, Марк Блауг, висловлюється буквально так: "... значна частина існуючої економічної доктрини - це чиста метафізика" [1].

Велику увагу питанням суспільного відтворення, розподілу та споживання благ приділяв у своїх працях К.Маркс [2]. Крім того, теорії суспільного відтворення досліджували В.Д.Базилевич [1], Г.А.Нерсесян [3], Б.В.Новіков [4], В.П.Саливін [5], В.М.Семененко, Д.І.Коваленко, В.В.Бугас [6] та ін.

Мета статті - дослідити пріоритети безкризового розвитку суспільства, а саме виробництво за демографічно обумовленим спектром потреб як можливості уникнення та запобігання виникненню чергових економічних криз.

Вклад основного матеріалу. Спрощене, абстрактне, але досить достовірне й прийнятне для практичного застосування вираження пропорцій та взаємозв'язків національного відтворення відображається у схемах і моделях відтворення. Теоретичне осмислення взаємозв'язків і пропорцій національного відтворення вперше в історії економічної науки було описано французьким економістом, представником школи фізіократів Франсуа Кене у праці "Економічна таблиця" (1758).

Схеми суспільного відтворення Карла Маркса - наступна спроба математично відобразити процес відтворення. Ці схеми описують процеси простого та розширеного відтворення сукупного суспільного продукту. Сучасні дослідження проблем відтворення національного продукту втілюються в моделях економічного зростання та оптимізаційних моделях [1].

Уперше в історії економічної думки дослідження за часів класичної політичної економії в межах теорії суспільного відтворення набувають дійсно наукового характеру. Основні наукові принципи, які свого часу заклали класики, стають першою серйозною науковою віхою в дослідженні проблем суспільного відтворення.

Саме *класики* вперше зробили спробу перенести змістові наукові акценти у сферу виробництва (абстрактна конкретність) і звідти вести науковий відлік усім категоріям наукового аналізу. Приміром, *фізіократи* зводять абстрактно-загальне до споживчої вартості, фокусуючи увагу на аналізі виробництва в сільському господарстві.

Для К.Маркса, твори якого у певному сенсі є уособленням квінтесенції класичної наукової думки, абстрактно-загальним гвинтиком руху суспільного продукту в умовах розвитку товарного виробництва слугує вартість, яка формується трудовитратами (трудова теорія вартості). Якщо вартість для Маркса є абстрактною, то споживча вартість (ціна) - конкретною. Конкретно-загальне або кінцевий результат як сукупність взаємозв'язків абстрактно-загального для фізіократів є сумою споживчих вартостей, а для К.Маркса - товар, а отже, відтворювальний баланс мінової і споживчої вартості [2].

Видатною заслугою класиків є зміщення акцентів при розгляді генезису категорії вартості у сферу виробництва, але при цьому вони мимоволі випускали з поля зору сферу споживання. Адже формування вартості є неодмінним відображенням взаємодії в рамках діалектичної суперечності виробництва і споживання. Дійсна конкретність системи суспільного відтворення часів класичної політичної економії формується в умовах абсолютизації сфери виробництва (для фізіократів, зокрема, у сільському господарстві) при неодмінному ігноруванні

сфери споживання. Цим і зумовлюється поява теоретичних наступників класиків - маржиналістів, які започатковують неокласичні пошуки істини в гармонізації суспільного відтворення свого часу [3].

Основою життя людського суспільства є виробництво, оскільки в ньому створюються необхідні засоби існування людини. Суспільне виробництво перебуває в постійному русі, проходячи такі стадії: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів і послуг. Усі ці чотири стадії суспільного виробництва, по-перше, взаємопов'язані в єдиному процесі і взаємодіють між собою; по-друге, перебувають у постійному економічному кругообігу. Проблема відтворення в економічній теорії посідає особливе місце. Її розв'язання дає можливість з'ясувати багато економічних питань, що стосуються виробничого розвитку на рівні підприємства, фірми, галузі, а також визначити закономірності розвитку господарства країни в цілому, його збалансованості, використання ресурсів, зайнятості, реалізації суспільного продукту, доходів держави та кожного члена суспільства.

Для існування і розвитку людського суспільства процес виробництва матеріальних і нематеріальних благ має постійно відновлюватись. Тому найпростішим визначенням відтворення є постійно відновлювальний процес виробництва. Тут безперервний процес виробництва відображає взаємозв'язки між важливими структурними пропорціями, узагальнюючими показниками народного господарства, між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, які охоплюють усі галузі національної економіки.

Процес розширеного відтворення в умовах ринкової економіки має свої особливості: по-перше, він відбувається на основі різноманітних форм власності; по-друге, визначається дією всієї системи об'єктивних економічних законів, передусім законів ринкової економіки; по-третє, підпорядкований економічним інтересам товаровиробників; по-четверте, базується на органічному поєднанні ринкових відносин і планомірного розвитку господарства.

Теорія суспільного відтворення посідає важливе місце в історії економічної науки. І це не випадково. Функціонування внутрішніх законів ринкової економіки й механізму економічного регулювання проявляється передусім у суспільному відтворенні його типах, характері, темпах і соціальних наслідках [6].

Відповідно весь спектр потреб суспільства поділяють на дві складові.

1. Демографічно обумовлений, біосферно допустимий спектр потреб, які можна передбачити на багато десятиліть наперед на основі біології людини, традицій культури, в яких виявляється здоровий спосіб життя в наступництві поколінь.

2. Деградаційно-паразитичний спектр потреб, задоволення яких завдає шкоди тим, хто його дотримується, їхнім нащадкам в кількох поколіннях, обмежує можливості розвитку оточуючих, антагонізує суспільство, в масовій статистиці активізує деградаційні процеси у сучасних і наступних поколіннях, а головне - руйнує біоценоз і біосферу Землі в цілому. Деградаційно-паразитичний спектр потреб - непередбачуваний у принципі.

Якщо як вектор цілей суспільного виробництва вибрати задоволення демографічно обумовленого спектра потреб, то відкривається можливість такого управління господарською системою суспільства та її розвитком, коли через деякий час демографічно обумовлені потреби суспільства будуть гарантовано задоволені в повному обсязі в правонаступництві поколінь при впровадженні демографічної політики, яка виключає вихід людини за її екологічну межу. Це передбачає побудову хронологічно наступної послідовності міжгалузевих балансів товарообміну і фінансового обміну, яка веде до подолання дефіциту продукції з демографічно обумовленого спектра потреб, а також управління стандартами продукції (включаючи її ресурсні характеристики) та управління динамікою виробничих потужностей галузей: тобто їх нарощуванням та скороченням у міру необхідності. Можливість для цього відкриває передбачуваність демографічно обумовленого спектра потреб на довгострокову перспективу при

впровадженні державної політики дестимулювання деградаційно-паразитичних складових культури.

Відповідно виробництво для задоволення деградаційно-паразитичного спектра потреб потрібно віднести до власних недоліків системи та зовнішніх перешкод. І тому виробництво продукції (включаючи послуги) в забезпеченні деградаційно-паразитичних потреб потрібно виключити з ВВП і враховувати окремо як шкідливе навантаження на соціально-економічну систему.

Так, у СРСР близько 30% надходжень до бюджету становили доходи від задоволення деградаційно-паразитичних потреб суспільства - винно-горілчана та тютюнова державні монополії. І сьогодні ця традиція збереглася: ліберальне суспільство і держава дискутують про те, щоб поновити державну монополію на виробництво алкогольної та тютюнової продукції, не враховуючи при цьому, що в 1970-1980-ті рр. на 1 руб. доходів від продажу алкоголю припадало близько 5 руб. збитків у результаті травматизму, аварійності та загального зниження рівня здоров'я населення внаслідок вживання алкоголю.

Інакше кажучи, держава і "суспільство" намагаються не ліквідувати цю перешкоду як таку, а монополізувати можливість самим ставити перешкоду здійсненню мети суспільного розвитку. При цьому суспільство намагається переконати в тому, що державна монополія краще приватної, а алкоголь та нікотин у певних дозах допустимі. Те, що суспільство ніколи не буде заможним, якщо воно культивує деградаційно-паразитичні потреби під приводом того, що в певних дозах вони допустимі, замовчується.

Деградаційно-паразитичні потреби повинні економічно стримуватися як у сфері виробництва шляхом підвищеного оподаткування, так і у сфері споживання шляхом прогресивного прибуткового податку та обмеження сум, які можуть бути зняті з особистих рахунків їх власників при досягнутому ними рівні споживання. Призначення цих заходів - гарантувати задоволення демографічно обумовлених потреб суспільства та заблокувати витрати по деградаційно-паразитичному спектру потреб.

В умовах, коли ціноутворення на товари, які не входять до складу бази преїскуранта і не включені до переліку державних монополій, неминучі ситуації, за яких при досягнутому рівні виробництва і наявному платоспроможному попиті ціна товарів, які входять у номенклатуру демографічно обумовлених потреб і відповідають чинним стандартам на продукцію, все ж буде занадто низькою для того, щоб забезпечити рентабельність підприємств-виробників при суспільно необхідній структурі функціонально обумовлених витрат цих підприємств. А це означає, що розвиток таких галузей буде стримуватися їх же виробничими успіхами.

У таких випадках буржуазний лібералізм рекомендує зменшити обсяги виробництва, щоб пропозиція продукції зменшилася, і внаслідок цього ціни підвищились до рівня, який би забезпечував рентабельність підприємства. Також рекомендується скорочувати персонал, урізати зарплату та обмежувати участь у соціальних програмах тощо, тобто спостерігатиметься криза надвиробництва з усіма її наслідками. Але при правильному застосуванні економічної політики планомірного розвитку народного господарства, незважаючи на безперервне зростання виробництва, закон вартості не призводить до криз надвиробництва, що є характерним для ринкової економіки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Будь-які процеси здійснюються на точному підґрунті знання законів природи, законів науки, оскільки будьяке порушення законів природи, навіть незначне, призводить до криз.

Те саме справедливе і щодо законів економічного розвитку. Вони є об'єктивними, відображають процеси економічного розвитку, діють незалежно від волі людей. Люди можуть відкрити ці закони, вивчити і, спираючись на них, використовувати в інтересах суспільства, спрямувати руйнівні сили деяких законів в інше русло, обмежити сферу їх впливу, відкрити простір іншим законам, але вони не можуть знищити або створити нові економічні закони.

При правильному здійсненні економічної політики планомірного розвитку народного господарства закон вартості не призводить до криз надвиробництва. Виходячи з цього пріоритетами планування і проведення економічної політики мають бути: забезпечення не максимальних прибутків, а матеріальних і культурних потреб суспільства в наступництві поколінь, не розвиток виробництва з чергуванням від кризи до зростання і від зростання до кризи, а безперервне зростання виробництва на базі науково-технічного прогресу. Пошук засобів та механізмів такої економічної політики є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Економічна теорія: політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. - 6-те вид., переробл. і допов. - К. : Знання-Прес, 2007. - 719 с.
2. *Маркс К.* Экономическая рукопись 1861-1863 годов / К. Маркс, Ф. Энгельс. - М. : Изд-во полит. л-ры, 1980. - Т. 48. - 684 с.
3. *Нерсесян Г. А.* Постнекласичні теорії суспільного відтворення: криза економічної думки крізь призму механізмів і модусів перетворених форм / Г. А. Нерсесян // Вісн. НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка. - 2011. - Вип. 2. - С. 96-102.
4. *Новіков Б. В.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму : монографія / Б. В. Новіков. - К. : НТУУ "КПІ", 2006. - С. 134.
5. *Сальвін В.* Теория и модели общественного воспроизводства [Электронный ресурс] / В. Сальвин. - Режим доступа : <http://www.salyvin.com>
6. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. / [В. М. Семененко, Д. І. Коваленко, В. В. Бугас, О. В. Семененко]. - 2-ге вид., допов. та переробл. - К. : Центр учб. л-ри, 2011. - 428 с.